

चतुर्थोऽध्यायः

ज्ञानयोगः

- मूल : नहि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते।
तत् स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विन्दति ॥३८॥
- मूल : नहि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते।
तत् स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विन्दति ॥३८॥
- मन्थिविहीनपाठः : नहि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते।
तत् स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विन्दति ॥३८॥
- विमन्थि : पवित्रमिह — पवित्रम् + इह, कालेनात्मनि — कालेन + आत्मनि।
- अन्वयः : इह ज्ञानेन सदृशं पवित्रं न हि विद्यते। तत् कालेन योगसंसिद्धः आत्मनि स्वयं विन्दति।
- प्रतिशब्दार्थः : इह = अस्मिन् संसारे = এই সংসারে, पवित्रम् = पवित्रकरणाय = परित्र করার জন্য, ज्ञानेन सदृशम् = ज्ञानेन समानम् = ज्ञानের समान, हि = अवधारणे = निःसन्देहे, न विद्यते = न अस्ति किञ्चित् = কিছুই নেই। कालेन = कालक्रमेण = कालक्रमे, योगसंसिद्धः = कर्मयोगेन शुद्धान्तकरणः = कर्मयोगेन द्वारा शुद्धान्तःकरण হয়েছে যে মানুষ, स्वयम् = सः स्वयमेव = তিনি নিজেই, तत् = तत् तद्वज्জানम् = সেই তত্ত্বজ্ঞান, আत्मनि = स्वात्मनि = আত্মার মধ্যে, विन्दति = अनुभवति = अनुभव করেন।
- वस्तुनूतः : এই সংসারে পবিত্র করার জন্য, নিঃসন্দেহে, জ্ঞানের সমান আর কোন বিষয়ই নেই। কর্মযোগের দ্বারা শুদ্ধান্তঃকরণ হয়েছেন যে ব্যক্তি, তিনি স্বয়ং নিজের মধ্যে এই জ্ঞান অনুভব করেন।

অহঙ্কার বর্জন পূর্বক ঈশ্বর নির্দিষ্ট পথে তাঁকে লাভ করেন। তাঁরা অন্তরে পরম পুরুষের স্বরূপ উপলব্ধি করেন। পরমাত্মার মতো পরমাত্মাবিষয়ক জ্ঞানও নিরাধার, নিরাকার। যোগসিদ্ধ তপস্বীদের স্বচ্ছ হৃদয়ে এই জ্ঞান আকার ও আধার প্রাপ্ত হয়। আর এরকম জ্ঞানাকার, জ্ঞানাধার তত্ত্বজ্ঞ মহাত্মাগণই অর্জুনের মতো তত্ত্বজিজ্ঞাসু ব্যক্তিদের উপদেশদানে সক্ষম।

📖 **সংস্কৃত ব্যাখ্যা:** আলোচ্য: অয়ং শ্লোক: শ্রীমদ্ভগবদ্গীতায়া: 'জ্ঞানযোগ' নামকাৎ চতুর্থোऽধ্যায়াৎ উত্কলিত:। অবিনশ্বরস্য তত্ত্বজ্ঞানস্য প্রশংসামুখেণ পরমপুরুষেণ শ্রীকৃষ্ণেণ অয়ং শ্লোক: উক্ত:।

বিশ্বচরাচরে ব্রহ্ম কেবলং সদ্বস্তু। ব্রহ্ম অন্তরেণ অন্যেষাং বস্তু-
জাতানাং প্রাতিভাসিকং সত্যত্বং বিদ্যমানত্বেऽপি পারমার্থিকং সত্যত্বং
নাস্তি। পরমাত্মা এক:এব সদ্বস্তু অদ্বিতীয়শ্চ। পরমাत्मন: স্বরূপং
নির্বর্ণ্য অর্জুনেণ উক্তং গীতায়া: দশমাধ্যায়ে—

পরং ব্রহ্ম পরং ধাম পবিত্রং পরমং ভবান্।

পুরুষং শাশ্বতং দিব্যমাদিদেবজং বিধুম্।। (গীতা, ১০।১২)

ব্রহ্ম পরমং পবিত্রম্। জ্ঞানং নাম ব্রহ্মবিষয়কং পরমং তত্ত্বম্, ব্রহ্মজ্ঞানম্।
যথা ব্রহ্ম পবিত্রং তথা ব্রহ্মবিষয়কং জ্ঞানমপি পবিত্রম্। অস্মিন্ সংসারে
যজ্ঞ-দান-তপোকর্ম-ব্রতোপাসনা-তীর্থস্নানাदीनि যানি পুণ্যকর্মাণি সন্তি
তানি সর্বাণি ব্রহ্মজ্ঞানোপকারকানি ভবন্তি। তানি সর্বাণি এব
তত্ত্বজ্ঞানসাধনানি, ন তু তত্ত্বজ্ঞানসমানানি। মমত্ব-আসক্তি-
ফলাকাঙ্ক্ষা-অহঙ্কারবর্জনপূর্বকং যজ্ঞাদীনাং সাধনেণ পরমাत्मজ্ঞানং সম্পদ্যতে।
তচ্চ পরমাत्मজ্ঞানং কেবলং সত্যং পবিত্রজ্জ্ব।

তপোযোগসাধনেণ যোগসংসিদ্ধা: তত্ত্বজ্ঞানিন: ইমং পরমং পবিত্রং জ্ঞানং
স্বান্ত:করণেণ অবধারণন্তি। তত: তে চ জ্ঞানিন: অর্জুনসদৃশেভ্য:
মুমুক্ষুভ্য: পরমং সত্যং জ্ঞানং উপদেক্ষ্যন্তি ইতি।

📖 **সংস্কৃত ব্যাখ্যা:** আলোচ্য: অয়ং শ্লোক: শ্রীমদ্ভগবদ্গীতায়া: 'জ্ঞানযোগ' নামকাৎ
চতুর্থোऽধ্যায়াৎ উত্কলিত:। অবিনশ্বরস্য তত্ত্বজ্ঞানস্য প্রশংসামুখেণ পরমপুরুষেণ শ্রীকৃষ্ণেণ
অয়ং শ্লোক: উক্ত:।

বিশ্বচরাচরে ব্রহ্ম কেবলং সদ্বস্তু। ব্রহ্ম অন্তরেণ অন্যেষাং বস্তু জাতানাং প্রাতিভাসিকং
সত্যং বিদ্যমানত্বেহপি পারমার্থিকং সত্যং নাস্তি। পরমাত্মা একঃ এব সদ্বস্তু অদ্বিতীয়শ্চ।
পরমাত্মনঃ স্বরূপং নির্বণ্য অর্জুনেন উক্তং গীতায়ঃ দশমাধ্যায়ে—

পরং ব্রহ্ম পরং ধাম পবিত্রং পরমং ভবান্।

পুরুষং শাস্তং দিব্যমাদিদেবজং বিভূম্ ॥ (গীতা, ১০।১২)

ব্রহ্ম পরমং পবিত্রম্। জ্ঞানং নাম ব্রহ্মবিষয়কং পরমং তত্ত্বম্ ব্রহ্মজ্ঞানম্। যথা ব্রহ্ম
পবিত্রং তথা ব্রহ্মবিষয়কং জ্ঞানমপি পবিত্রম্। অস্মিন্ সংসারে
যজ্ঞ-দান-তপোকর্ম-ব্রতোপাসনা- তীর্থস্নানাदीনি যানি পুণ্যকর্মাণি সন্তি তানি সর্বাণি
ব্রহ্মজ্ঞানোপকারকানি ভবন্তি। তানি সর্বাণি এব তত্ত্বজ্ঞানসাধনানি, ন তু তত্ত্বজ্ঞানসমানানি।
মমত্ব-আসক্তি-ফলাকাঙ্ক্ষা- অহঙ্কারবর্জনপূর্বকং যজ্ঞাদীনাং সাধনেন পরমাত্মজ্ঞানং
সম্পদ্যতে। তচ্চ পরমাত্মজ্ঞানং কেবলং সত্যং পবিত্রঞ্চ।

তপোযোগসাধনেন যোগসংসিদ্ধাঃ তত্ত্বজ্ঞানিনঃ ইমং পরমং পবিত্রং জ্ঞানং
স্বাস্তঃকরণেষু অবধারণন্তি। ততঃ তে চ জ্ঞানিনঃ অর্জুনসদৃশেভ্যঃ মুমুক্শুভ্যঃ পরমং সত্যং
জ্ঞানং উপদেক্ষ্যন্তি ইতি।

●মূল : শ্রদ্ধাবান্ লভতে জ্ঞানং তৎপরঃ সংযতেন্দ্রিয়ঃ।

জ্ঞানং লব্ধ্বা পরাং শান্তিমচিরেণাধিগচ্ছতি ॥ ১৭ ॥

●মূল : শ্রদ্ধাবান্ লভতে জ্ঞানং তৎপরঃ সংযতেন্দ্রিয়ঃ।

জ্ঞানং লব্ধ্বা পরাং শান্তিমচিরেণাধিগচ্ছতি ॥ ১৭ ॥

○সন্ধিবিহীনশাঠঃ শ্রদ্ধাবান্ লভতে জ্ঞানম্ তৎপরঃ সংযতেন্দ্রিয়ঃ।

জ্ঞানম্ লব্ধ্বা পরাম্ শান্তিম্ অচিরেণ অধিগচ্ছতি ॥ ১৭ ॥

○বিসন্ধিঃ শ্রদ্ধাবান্ লভতে—শ্রদ্ধাবান্ + লভতে, শান্তিমচিরেণাধিগচ্ছতি—শান্তিম্
+ অচিরেণ + অধিগচ্ছতি।

●অগ্রয়ঃ শ্রদ্ধাবান্ তৎপরঃ সংযতেন্দ্রিয়ঃ জ্ঞানং লভতে। জ্ঞানং লব্ধ্বা অচিরেণ পরাং
শান্তিম্ অধিগচ্ছতি।

●প্রতিশব্দার্থঃ তৎপরঃ = সাধনপরায়ণঃ = সাধনপরায়ণ, সংযতেন্দ্রিয়ঃ = জিতেন্দ্রিয়ঃ
= জিতেন্দ্রিয়, শ্রদ্ধাবান্ = শ্রদ্ধাযুক্তঃ = শ্রদ্ধাবান্ ব্যক্তি, জ্ঞানম্ = পরমাত্মজ্ঞানম্ =
পরমাত্মজ্ঞান, লভতে = প্রাপ্নোতি = লাভ করেন। জ্ঞানম্ = পরমাত্মজ্ঞানম্ =
পরমাত্মজ্ঞান, লব্ধ্বা = প্রাপ্য = লাভ করে, পরাং শান্তিম্ = পারমার্থিকীং শান্তিম্ =

२ **संस्कृत व्याख्या:** आलोच्यः अयं श्लोकः श्रीमद्भगवद्गीतायाः 'ज्ञानयोग' नामकां चतुर्थोऽध्यायां उक्तलितः । पूर्वश्लोकेषु ज्ञानं प्रशस्य वक्ष्यमाने श्लोके ज्ञानफलं वर्ण्यते परमपुरुषेण श्रीकृष्णेन ।

ज्ञानार्जने श्रद्धा-तत्परता- इन्द्रियसंयमानां एकैकभवनम् आवश्यकम् । तत्र श्रद्धा नाम वेदवेदास्तादिशास्त्रेषु, महापुरुषाणां वचनान्तेषु ईश्वरे च विश्वासः । तद्विज्ञानाम् उपदेशान्तेषु विश्वासपूर्वकं भगवद्प्राप्तिरूपा भावना श्रद्धा । श्रद्धायाः क्रियाशीलता एव तत्परता । तथा च चक्षुरादीन्द्रियाणां बहिर्मुखीनतां प्रतिरोध्य अन्तर्मुखीकरणमेव इन्द्रियसंयमः ।

एवं स्थितेन श्रद्धा-तत्परता-इन्द्रियसंयमेन युक्तः मुमुक्षुः प्रणिपात-परिप्रश्न सेवायोगेन परमात्मतत्त्वेभ्यः ज्ञानं लब्धुं समर्थः । ज्ञानलाभे श्रद्धायाः उपयोगिता श्रीभगवता स्वयं व्याख्याता—

अश्रद्धया हृतं दत्तं तपस्तप्तुं कृतञ्च यत् ।

असदित्युच्यते पार्थ न च तत् प्रेत्य नो इह ॥

तत्परः संयतेन्द्रियः श्रद्धावान् मुमुक्षुः आचार्यसामिध्यां परमज्ञानं लब्ध्वा अचिरेण परमां शान्तिम् अधिगच्छति । ज्ञानयोगेन स ब्रह्म सायुज्यं च लभते इति ।

দিকে যুদ্ধ না করলে তাঁর ক্ষাত্রধর্ম লঙ্ঘিত হবে। স্বধর্মপালন না করাও অন্যায়। কৌরবপক্ষে বিপুল সৈন্যসমাবেশে অর্জুন ভীত নন। তাঁর ভয় কল্যাণের অপ্ৰাপ্তিতে।

মনের এই দোলাচলস্থিতিতে অর্জুন শ্রীভগবানের শরণাপন্ন। এতদিন পর্যন্ত শ্রীকৃষ্ণের দৈবীসত্তার কথা জেনেও অর্জুন তাঁর প্রতি সখার মতো আচরণ করেছেন। ভোজন-শয়ন-গমনে শ্রীকৃষ্ণ ও অর্জুন পরস্পর বন্ধুর মতো ছিলেন। কিন্তু আজ কৃষ্ণসখা অর্জুন কার্পণ্যদোষদুষ্ট ও ধর্মসংমূঢ়। তাই উপদেশ প্রাপ্তির নিমিত্ত বন্ধু শ্রীকৃষ্ণকে তিনি গুরুর আসনে বসিয়েছেন। প্রয়োজনীয় উপদেশ ও পরামর্শ প্রাপ্তিতে শ্রীকৃষ্ণ ব্যতীত দ্বিতীয় কোন আশ্রয়ের সম্ভান অর্জুন জানেন না। তাই তিনি শ্রীকৃষ্ণের নিকট শিষ্যরূপে উপস্থিত হয়েছেন। আর শুধুমাত্র শিষ্যরূপেই নয়, তিনি শ্রীকৃষ্ণের শরণাগতও। শ্রীকৃষ্ণকে কল্যাণমূর্তি ও সমর্থ আচার্য জ্ঞান করেই অর্জুন তাঁর শরণ গ্রহণ করেছেন।

●মূল : কर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन।

मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि ॥४७॥

●মূল : কর্মণ্যেবাবিকারস্তে মা ফলেষু কদাচন।

মা কর্মফলহেতুর্ভূর্মা তে সঙ্গোহস্ত্বকর্মণি ॥৪৭॥

○**অর্থবিহীনপাঠ :** কর্মণি অধিকারঃ তে মা ফলেষু কদাচন।

মা কর্মফলহেতুঃ ভূঃ মা তে সঙ্গঃ অস্তু অকর্মণি ॥

○**বিমর্শ :** কর্মণ্যেবাবিকারস্তে—কর্মণি + এব + অধিকারঃ + তে, কর্মফলহেতুর্ভূর্মা—
কর্মফলহেতুঃ + ভূঃ + মা, সঙ্গোহস্ত্বকর্মণি—সঙ্গঃ + অস্তু + অকর্মণি।

○**অর্থ :** কর্মণি এব তে অধিকারঃ (অস্তি), ফলেষু কদাচন মা (অস্তু); কর্ম ফলহেতুঃ
মা ভূঃ, অকর্মণি তে সঙ্গ মা অস্তু।

●**প্রতিশব্দার্থ :** (অর্জুন = হে অর্জুন), তে = তব = তোমার, কর্মণি এব =
বর্ণাশ্রমবিহিতে কর্মণি কেবলম্ = বর্ণাশ্রমবিহিতকর্মেই কেবল, অধিকারঃ = অধিকার
বর্ততে = অধিকার রয়েছে, ফলেষু = কর্মফলেষু = কর্মের ফলে, কদাচন = কদাপি
= কখনোই, মা = ন ভবতি = নয়, কর্ম ফলহেতুঃ = অথ ত্বং কর্মফলস্য হেতুঃ = সে
জন্য তুমি কর্মফলের হেতু, মা ভূঃ = ন ভব = হয়ো না, (তথা চ = এবং), তে =
তব = তোমার, অকর্মণি = কর্মণাম্ অসম্পাদনে অপি = কর্মসম্পাদন না করাতেও,
সঙ্গঃ = আসক্তিঃ = আসক্তি, মা অস্তু = মা ভবতু = যেন না হয়।

●**বঙ্গানুবাদ :** (হে অর্জুন!) বর্ণাশ্রমবিহিত ক্ষাত্রকর্মেই কেবলমাত্র তোমার অধিকার
রয়েছে, কর্মের ফলে কখনোই নয়। সেজন্য (তুমি) কর্মফলের হেতু হয়ো না এবং

अनुसृत्य क्षात्रोचितं युद्धकर्म सम्पादयेत् । तथा स कर्मफलहेतुरपि न भवेत् । कर्मणि ममत्व-आसक्ति-अहङ्कारपोषणं कर्मफलहेतुः । अथ अर्जुनः निरासक्तः सन् ममत्वादिकं परित्यज्य शास्त्रविहितं क्षात्रकर्म युद्धं समाचरेत् इति श्रीकृष्णस्य उपदेशस्य आशयः ।

संस्कृत व्याख्या : आलोच्यः अयं श्लोकः श्रीमद्भगवद्गीतायाः 'सांख्ययोग' नामकां द्वितीयोऽध्यायां उक्तकलितः । अस्मिन् श्लोके भगवान् श्रीकृष्णः अर्जुनं कर्मयोगमाश्रित्य अनासक्तभावेन कर्मकरणाय उपदिशति ।

कर्मणि केवलं मनुष्याणाम् अधिकारः । तत्र कर्म नाम आसक्तिं विहाय वर्णाश्रमविहितं कर्मसम्पादनम् । वर्णाश्रमविहितं कर्म पुण्याय भवति । किन्तु शास्त्रनिषिद्ध कर्मानुष्ठानेन विहितकर्मणः असम्पादनेन च पाप भवति । फलाकाङ्क्षां परित्यज्य कर्मयोगी शास्त्रविहितं कर्म निरासक्तभावेन सम्पादयेत् । अर्जुनः अपि अनासक्तः सन् योगविधिम् अनुसृत्य क्षात्रोचितं युद्धकर्म सम्पादयेत् । तथा स कर्मफलहेतुरपि न भवेत् । कर्मणि ममत्व-आसक्ति-अहङ्कारपोषणं कर्मफलहेतुः । अथ अर्जुनः निरासक्तः सन् ममत्वादिकं परित्यज्य शास्त्रविहितं क्षात्रकर्म युद्धं समाचरेत् इति श्रीकृष्णस्य उपदेशस्य आशयः ।

तृतीयोऽध्यायः

कर्मयोगः

● मूल : इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।

मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥४२॥

● मूल : इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।

मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥४२॥

○ मन्थिविहीनपाठः : इन्द्रियाणि पराणि आहुः इन्द्रियेभ्यः परं मनः ।

मनसः तु परा बुद्धिः यः बुद्धेः परतः तु सः ॥४२॥

○ विमन्थि : पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः—पराणि + आहुः + इन्द्रियेभ्यः, मनसस्तु—मनसः + तु, बुद्धिर्यो—बुद्धिः + यः, परतस्तु—परतः + तु ।

○ अन्वयः : इन्द्रियाणि पराणि आहुः, इन्द्रियेभ्यः मनः परं, मनसः तु बुद्धिः परा; यः तु बुद्धेः परतः सः (एव आत्मा) ।

● प्रतिशब्दार्थः : इन्द्रियाणि = चक्षुरादीनि इन्द्रियाणि = चक्षुःप्रभृति इन्द्रियसमूह, पराणि = स्थूलशरीरात् बलवन्तराणि = स्थूलशरीरं तेन बलवान्, आहुः = उच्यते = बलाय, इन्द्रियेभ्यः = चक्षुरादिभ्यः इन्द्रियेभ्यः = चक्षुःप्रभृति इन्द्रियसमूहं तेन, मनः = अन्तःकरणम् = मन (अन्तःकरण), परं = श्रेष्ठतरम् = श्रेष्ठतरं, मनसः =

SELF MANAGEMENT IN THE GĪTĀ

३३ **संस्कृत व्याख्या** : आलोच्यः अयं श्लोकः श्रीमद्भगवद्गीतायाः 'कर्मयोग' नामकां

तृतीयोऽध्यायां उल्लिखितः । अस्मिन् श्लोके परमात्मानः श्रेष्ठत्वं व्याख्यातं परमपुरुषेण श्रीकृष्णेन ।

ज्ञानिनः नित्यशत्रुः अग्निसदृशः अतृप्तः कामः पुरुषस्य ज्ञानम् आवृणोति । धूमावृतः अग्निः मलावृतः दर्पणकश्च यथा प्रकाशमानः न भवति कामेन आच्छादितं ज्ञानमपि तथैव न प्रकाशते । कामः इन्द्रियाणि मनः बुद्धिं च बन्धित्वा जीवात्मानं मोहितं करोति । स्वप्नरूपं विस्मृत्य जीवात्मा तदा जन्म-मृत्युरूपे चक्रे पुनः पुनरावर्तते । परमात्मा ज्ञानलाभाय शुभबुद्धिना इन्द्रियाणि बन्धित्वा ज्ञानविज्ञाननाशिनः कामस्य मूलोच्छेदनं कर्तव्यम् । चिरशत्रोः कामस्य विनाशे आत्मा ज्ञानमेव बलम् । आत्मा हि सर्वश्रेष्ठम् । इन्द्रियादीनि सर्वाणि अतिरिच्य आत्मा प्रभवति । स्थूलशरीरात् इन्द्रियाणि, इन्द्रियेभ्यः मनः, मनसः बुद्धिः, बुद्धेश्च आत्मा श्रेष्ठः । आत्मानः श्रेष्ठं न किञ्चिदपि वर्तते । आत्मानः परतन्त्रं कठोपनिषदि अपि वर्णितम्—

इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः ।

मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरत्त्या महान् परः ॥

.....
पुरुषान् परं किञ्चित् सा काष्ठा सा परा गतिः ॥

Balanced life

सामञ्जस्यपूर्ण जीवन

तृतीयोऽध्यायः

कर्मयोगः

● मूल : नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।

शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्धयेदकर्मणः ॥८॥

● मूल : नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।

शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्धयेदकर्मणः ॥८॥

○ मन्थिविहीनपाठः : नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।

शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्धयेदकर्मणः ॥

○ विमन्थि : ह्यकर्मणः—हि + अकर्मणः, शरीरयात्रापि—शरीरयात्रा + अपि, प्रसिद्धयेदकर्मणः—प्रसिद्धयेत् + अकर्मणः ।

● अन्वयः : त्वं नियतं कर्म कुरु हि अकर्मणः कर्म ज्यायः । अकर्मणः ते शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्धयेत् ॥

● प्रतिशब्दार्थः : त्वम् = अर्जुन त्वम् = हे अर्जुन ! त्वम्, नियतम् = शास्त्रविहितम् = शास्त्रविहित, कर्म = कर्तव्यकर्म = कर्तव्यकर्म, कुरु = क्रियताम् = सम्पादन कर, हि = यतः = येहेतु, अकर्मणः = कर्मणाम् असम्पादनत्वात् = कर्मसम्पादन ना करा थेके, कर्म = कर्मसम्पादनम् = कर्मसम्पादन, ज्यायः = अधिकतरः श्रेष्ठः = श्रेष्ठतर, च = तथा = आर, अकर्मणः = कर्मणाम् असम्पादनात् = कर्मसम्पादन ना करले, ते = तव = तोमार, शरीरयात्रापि = जीवननिर्वाहः अपि = जीवननिर्वाह, न प्रसिद्धयेत् =

অন্তঃ করণ যেমন শুদ্ধ হয়, তেমনি জ্ঞাত ও অজ্ঞাত পাপের প্রায়শ্চিত্তও হয়। কিন্তু কর্ম ত্যাগে অন্তঃকরণের বিশুদ্ধিতা নষ্ট হয়। নিদ্রা, আলস্য ও প্রমাদের বশবর্তী হয়ে কর্মত্যাগী অধোগতি প্রাপ্ত হয়।

উদর্ধং গচ্ছন্তি সত্ত্বস্থা মध्ये तिष्ठन्ति राजसाः।

जघन्यागुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः॥ (गीता, ১৪।১৮)

তাই শ্রীভগবানের উপদেশ কর্মত্যাগের চেয়ে কর্মসম্পাদনই শ্রেয়স্কর। আর নিষ্কামভাবে কর্তব্যকর্ম পালন করাই শ্রেষ্ঠ ধর্ম। কর্মত্যাগে মানুষ স্বাধীনভাবে বাঁচতে পারে না। শরীরকে বাঁচিয়ে রাখতে হলে মানুষের খাদ্যের প্রয়োজন। আর খাদ্যের জন্য কর্ম করতেই হয়। ফলে বিহিত কর্ম সকলকেই শ্রদ্ধার সাথে সম্পাদন করতে হবে।

 संस्कृत व्याख्या: आलोच्यः अयं श्लोकः श्रीमद्भगवद्गीतायाः 'कर्मयोगः' नामकात् तृतीयोऽध्यायात् उत्कलितः। अस्मिन् श्लोके श्रीभगवता कर्मणः प्रशंसा अकर्मणश्च निन्दा कृता।

कर्तव्यकर्म सदैव सम्पादनीयम्। किं च कर्म कर्तव्यकर्म? उच्यते—
शास्त्रविहितं कर्म कर्तव्यकर्म। वर्णाश्रमविहितं स्वभावजं कर्म कर्तव्यकर्म।
कर्ममयम् इदम् जगत्। कर्मणा एव मनुष्याणां प्रतिष्ठा सम्पद्यते। अथ
श्रीभगवता अर्जुनं प्रति उक्तम्—कर्मण्येवाधिकास्ते। विहितकर्मणा
यथा यशः सम्पद्यते तथा विहितकर्मणाम् अप्रतिपादने अयशः सम्पद्यते।
अकर्म नाम विहितकर्मणः असम्पादनम्। अकर्मणः विहितस्य कर्मणः
असम्पादनात् कर्मसम्पादनं वरम्। कर्मणाम् सम्पादनं
शरीरयात्रानिर्वाहार्थमपि प्रयोजनम्। अथ श्रीभगवता अर्जुनः उपदिष्टः—
'नियतं कुरु कर्म त्वम्'।

संस्कृत व्याख्या : आलोच्यः अयं श्लोकः श्रीमद्भगवद्गीतायाः 'कर्मयोगः' नामकात् तृतीयोऽध्यायात् उत्कलितः। अस्मिन् श्लोके श्रीभगवता कर्मणः प्रशंसा अकर्मणश्च निन्दा कृता।

कर्तव्यकर्म सदैव सम्पादनीयम्। किं च कर्म कर्तव्यकर्म? उच्यते—शास्त्रविहितं कर्म कर्तव्यकर्म। वर्णाश्रमविहितं स्वभावजं कर्म कर्तव्यकर्म। कर्ममयम् इदं जगत्। कर्मणा एव

मनुष्याणां प्रतिष्ठा सम्पद्यते । अथ श्रीभगवता अर्जुनं प्रति उक्तम्—कर्मण्येवाधिकारस्ते ।
 विहितकर्मणा यथा यशः सम्पद्यते तथा विहितकर्मणाम् अप्रतिपादने अयशः सम्पद्यते ।
 अकर्म नाम विहितकर्मणः असम्पादनम् । अकर्मणः विहितस्य कर्मणः असम्पादनात्
 कर्मसम्पादनं वरम् । कर्मणाम् सम्पादनं शरीरयात्रानिर्वाहार्थमपि प्रयोजनम् । अथ
 श्रीभगवता अर्जुनः उपदिष्टः—‘नियतं कुरु कर्म त्वम्’ ।